

Букринська наступальна операція очима очевидців

Подано розгорнуту картину боїв на Букринському плацдармі восени 1943 року, дається їм аналітично-критична оцінка. Дослідження проводиться на основі документальних матеріалів і свідчень очевидців та учасників битви.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, Букринський плацдарм, Дніпро, Київ.

Аналіз стану наукових досліджень, котрі висвітлюють бої на Букринському плацдармі, свідчить про доволі обмежене висвітлення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Історична література однобоко і дуже скупо висвітлює ці події, внаслідок чого створюється завуальована картина. Найповніше бої на Букринському плацдармі описуються у фундаментальній праці «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.» (Т. 2), яка була видана в 1975 році. Але навіть тут Букринська битва не виділяється а ні окремим розділом, а ні окремим абзацом, їй відвели лише кілька сторінок у розділі «Форсування Дніпра советскими войсками». Зовсім мало інформації можна дізнатися і з мемуарів. Свої спогади лишили Г. К. Жуков, С. М. Штеменко, К. К. Рокоссовський, О. М. Василевський, І. С. Конєв, К. С. Москаленко, але вони пройшли через таку цензуру, що для дослідників втратили інтерес. Військова мемуаристика мала цілком контрольований характер, авторами були генерали, інколи полковники, але не солдати. А саме вони винесли на собі основний тягар війни й здобули перемогу.

Хоча останні 10-15 років вітчизняні дослідники почали приділяти значну увагу розкриттю багатьох проблем минулої війни, але й досі не можемо сказати, що ми багато про неї знаємо. Більше того, навіть сучасна історіографія часто-густо загально сором'язливо замовчує Букринську операцію. Видана у Москві в 2001 році праця «Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование» (під редакцією генерал-полковника Г.Ф. Кривошеєва) взагалі не розглядає період з 20-х чисел вересня до початку листопада 1943 року, там є лише відомості щодо втрат починаючи з 1-го листопада – тобто під час на-

ступу з Лютізького плацдарму. Виходить, трагічної епопеї Букринського плацдарму, де полягло понад 250 000 людей, немовби зовсім не було. Видане у 2005 році вітчизняне дослідження «Україна в полум'ї війни 1941-1945» (П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін.) також оминає Букринські події. Дослідники тут більш детально описують визволення Києва із Лютізького плацдарму. Пояснити такий стан справ можна лише одним, навіть через десятиліття, військовим історикам соромно визнавати злочинні прорахунки радянського командування.

СВІДЧАТЬ ОЧЕВИДЦІ ТА УЧАСНИКИ БИТВИ ЗА ДНІПРО

Федось Степанович Зуй:

«Багато дніпровських бур я перечув на своєму віку, а такої другої, як під час форсування, не було. Та й він, старий, не пережив більше такої за весь період своєї історії» [1].

Віктор Володимирович Білодід:

«Більш тяжких боїв, ніж, ці, за Дніпро, я не бачив. Був відхід на Воронеж, був прорив під Воронежем, була Курська дуга...

Дніпро! За силою вогню, за настирливістю ворожих атак, за жорстокістю ведення бою – захопити хоч метр, хоч хату... – таких боїв я не зустрів до кінця війни.

Рівень напруги боїв на Дніпрі можна зіставити хіба з тим, що було в Сталінграді...» [2].

У розмові з автором статті Микола Васильович Волков, учасник Сталінградської і Курської битв, Берлінської операції сказав: «Я такого пекла, як на Букрині, не бачив ніде».

Розповідає **Мансур Гізатулович Абдулін:** «Горечь непреходящую и поныне оставила переправа через Днепр. Что там было! На бревнах, на снопах, обшитых плащ-палатками, на

всем, что может держать человека, стали мы ночью переправляться с левого берега на песчаный остров посредине Днепра, чтобы потом занять плацдарм на правом берегу. Немцы, конечно, ждали, что именно тут мы станем переправляться. И с крутого берега обрушили на нас такое море огня, какого не видел я ни в Сталинграде, ни на Курской дуге» [3].

Із листа **Ії Вікторівни Угланової**, хірурга-ординатора 3 гвардійської танкової армії: «Про Козинці і Букринський плацдарм забути неможливо. Навіть серед загальних спогадів про тяготи війни – це був один із найтяжчих і найстрашніших...» [4].

Зі спогадів **Миколи Петровича Скалиги**: «На Букринському плацдармі розгорілися великі бої. Кожний клаптик землі, яр, бугор, кущ, кожне дерево, кожна балка, гора – бралися з боєм. Інколи вони переходили з рук у руки по кілька разів. Щоденно на голови воїнів Червоної Армії падали тисячі тонн бомб, снарядів, мін. Навколо все гуло, тріщало, палало, тужило. Це було справжнє пекло» [5].

Букринський плацдарм... Чому ця битва залишила в людській пам'яті такий глибокий і страшний слід, душевний дискомфорт, моральне невдоволення, пригніченість, гіркоту та біль? Чому очевидці ставлять її в один ряд зі Сталинградом, а то й вважають її ще запеклішою? Пригадуєте – «...не бачив ні в Сталинграді, ні на Курській дузі...»? Чому порівнюють з пеклом? Чому ж тоді цю битву не виділено в історії Великої Вітчизняної війни? Чому про неї так мало написано?

На деякі з цих запитань автор спробує дати відповіді.

Після аналізу почутого і написаного виникає переконання в правомірності того, що Букринську битву слід ставити в один ряд зі Сталинградською і Курською. Але і в Сталинградській битві, і на Курській дузі було здобуто яскраві перемоги. А Букринську битву – програно. Тупо і безславно.

У Переяславському районі Київської області (точніше, на правобережжі Дніпра) відбулася одна із найжорстокіших, кривавих, запеклих і бездарних операцій Великої Вітчизняної війни. Вона увійшла в історію під назвою «Битва на Букринському плацдармі».

«9 сентября заместитель Верховного Главнокомандующего Маршал Советского Союза Г. К. Жуков и командующий Воронежским фронтом генерал Н. Ф. Ватутин на основании ранее полученных указаний Ставки разработали план наступательной операции фронта на киевском направлении. Вскоре его утвердил Верховный Главнокомандующий. Воронежскому фронту предстояло нанести удар в общем направлении на Киев» [6].

План наступу на Київському напрямку, який розробили Г. К. Жуков та М. Ф. Ватутін, затверджений Й. В. Сталінім. Події ж розгортаються в такій послідовності.

Згадує командуючий Центральним фронтом **К. К. Рокоссовський**: «15 сентября после короткого боя войска Черняховского освободили Нежин. Дорога на Киев была открыта.

Я побывал у Черняховского после того, как его войска освободили Нежин. Солдаты и офицеры переживали небывалый подъем. Они забыли про усталость и рвались вперед. Все жили одной мечтой – принять участие в освобождении столицы Украины. Такое настроение, конечно, было и у Черняховского. Все его действия пронизывало стремление быстрее выйти к Киеву. И он многого достиг. Войска 60-й армии, сметая на своем пути остатки разгромленных вражеских дивизий, двигались стремительно, они уже были на подступах к украинской столице» [7].

Війська Воронезького фронту наступали не настільки стрімко. Цитата зі спогадів К. К. Рокоссовського: «В это время правофланговые армии соседа слева – Воронежского фронта вели еще бои на рубеже Ромны, Лохвица, отстав от нашего левого крыла на 100-120 километров» [8].

Не дивлячись на те, що Центральний фронт, яким командував К. К. Рокоссовський, наступав досить успішно і був на підступах до Києва, було прийняте рішення про визволення Києва військами Воронезького фронту. Можна сміливо стверджувати, що при прийнятті такого рішення здоровий глузд був повністю відсутній, а домінували лише амбіції воєначальників. К. К. Рокоссовський був дуже розчарований, не зрозумів, що відбувається, і зателефонував Й. В. Сталіну з надією отримати роз'яснення.

Ось як про все це згадує К. К. Рокоссовський: «Каково же было наше разочарование, когда во второй половине сентября по распоряжению Ставки разграничительная линия между Центральным и Воронежским фронтами была отодвинута к северу и Киев отошел в полосу соседа. Нашим главным направлением теперь становилось черниговское.

Я счел своим долгом позвонить Сталину. Сказал, что не понимаю причины такого изменения разграничительной линии. Ответил он коротко: это сделано по настоянию товарищей Жукова и Хрущева, они находятся там, им виднее. Такой ответ никакой ясности не внес. Но уточняют не было ни времени, ни особой необходимости» [9].

К. К. Рокоссовський зрозумів, що Г. К. Жуков використав своє службове становище як заступник Верховного Головнокомандувача, який до війни командував Київським військовим округом. Г. К. Жуков і член Військової ради М. С. Хрущов (був до війни першим секретарем ЦК КПУ) наполягли на прийнятті такого рішення в особистих інтересах, а не в інтересах ситуації, що склалася на Центральному і Воронежському фронтах. Вони вважали, що тільки під їхнім командуванням повинен бути визволений Київ.

На жаль, мрія К. К. Рокоссовського – визволити Київ – не здійснилася.

Прийнято вважати, що історія не знає слова «якби». Це хибно. Завжди потрібно розглядати можливість альтернативи. І якби дали К. К. Рокоссовському визволити Київ, втрати не були б такими колосальними і безглуздими.

«Перед войсками Воронежского фронта стояла трудная задача. Наступать на Киев, расположенный на высоком берегу Днепра, нанося по врагу лобовые удары, было нецелесообразно. Поэтому генерал Н. Ф. Ватугин решил, используя внезапность, достигнутую стремительным форсированием Днепра, разгромить врага и освободить столицу Украины нанесением главного удара с Букринского и вспомогательного – с Лютежского плацдармов» [10].

Отже, на головному – Київському – напрямку просувався Воронежський фронт (20 жовтня 1943 року перейменований на 1-й Український) під командуванням генерала армії М. Ф. Вату-

тіна. До складу Воронежського фронту на Букринському плацдармі входили: 40 армія – командуючий генерал-полковник К. С. Москаленко, 3 гвардійська танкова армія під командуванням генерал-лейтенанта П. С. Рибалка, 27 армія – командуючий генерал-лейтенант С. Г. Трофименко, 47 армія під командуванням генерал-лейтенанта П. Ф. Жмаченка. У повітряних боях брала участь 2 повітряна армія під командуванням генерал-лейтенанта С. А. Красовського.

Їм протидіяли 10 добірних фашистських дивізій, із них 3 танкові, 2 моторизовані і 5 піхотних. 2 танкові есесівські дивізії – «Рейх» і «Вікінг» – були в резерві.

Надто серйозні труднощі постали перед нашими військами. Правий берег Дніпра – високий і крутий, порізаний балками і ярами. Висота його досягала 60-80 м, а біля Григорівки – 150 м. Саме на високі кручі правого берега Дніпра мала опертися, за розрахунками гітлерівців, система укріплень «Східного валу», наказ про будівництво яких був виданий 11 серпня 1943 року. Виступаючи в Берліні, Гітлер заявив: «Скоріше Дніпро потече назад, ніж росіяни перетнуть його – цю могутню водну перешкоду завширшки 700-800 метрів, правий берег якої – це ланцюг безперервних дотів, природна неприступна фортеця».

Нашим військам потрібно було форсувати Дніпро з ходу. Гітлерівське командування вважало, що жодна армія в світі не зможе з ходу перетнути таку велику водну перешкоду, і розраховувало, що радянським військам потрібно буде для підготовки до форсування Дніпра щонайменше кілька місяців [11]. Насправді ж військам Червоної Армії відводилося на цю підготовку трохи більше десяти днів. Порівняйте: кілька місяців – за планами гітлерівців і десять днів – за планами нашого командування! «На підготовку нам дали десять днів», – констатував командуючий Центральним фронтом К. К. Рокоссовський [12]. Основну підготовку до форсування Дніпра треба було вести в процесі наступу [13].

«Однако преодоление мощной водной преграды представляло большие трудности. Передовые части вышли к Днепру без табельных переправочных средств, тылы сильно отстали.

Войскам приходилось действовать в условиях лесисто-болотистой местности, начавшиеся дожди сделали дороги малопроездными для транспорта. Трудности были огромны, а остановить наступающие соединения перед Днепром, начать подтягивание и перегруппировки войск, переправочных средств и заняться планомерной подготовкой форсирования реки не представлялось целесообразным. Время, которое потребовалось бы на проведение этих мероприятий, могло быть использовано командованием вермахта для усиления обороны на Днестре. На это оно и надеялось. Единственно правильным в таких условиях оставалось решение форсировать Днепр с ходу» [14].

Виникає дуже великий сумнів, що це єдино правильне рішення. А от що воно авантюрне сумнівів немає.

Успіх форсування мали вирішити раптовість і високий моральний дух радянських воїнів [15]. Раптовість і моральний дух. Не танки та авіація, не боєприпаси й гармати, а моральний дух! Форсувати річку необхідно було відразу в кількох місцях з метою дезорганізації оборони фашистів [16]. На правому березі було створено 23 плацдарми [17], головний із них – Букринський.

«Форсування Дніпра і дальший розвиток наступу намічалось з ходу на південь від Києва в крутому завороті ріки, що був звернений у наш бік. Там були розташовані населені пункти Малий і Великий Букрин, а тому і плацдарм, захоплений тут пізніше, називався Букринським. Не завадило б, звичайно, намітити і другий варіант подолання Дніпра в районі Києва на випадок невдачі наступу з Букринського плацдарму. Але ні Генеральний штаб, ні командування фронту своєчасно цього, на жаль, не зробили,» – постфактум констатує помилку начальника Оперативного відділу Генштабу Червоної Армії генерал армії Сергій Матвійович Штеменко [18]. Отже, розглядався тільки один варіант визволення Києва – Букринський.

Хоча була й інша пропозиція, яку проігнорували. Командуючий Центральним фронтом К. К. Рокоссовський запропонував наступне: «Глибокое продвижение 60-й и 13-й армий на черниговском и киевском направлениях открывало перед нами заманчивые перспективы:

мы могли нанести удар во фланг вражеской группировке, которая вела бои против войск правого крыла Воронежского фронта и сдерживала их продвижение. Тем самым мы не дали бы врагу отводить войска за Днепр, способствовали бы продвижению соседа, возможно, совместными усилиями нам удалось бы овладеть Киевом. Мое предложение обсуждалось, но не было принято» [19].

К. К. Рокоссовський дуже шкодував, що до його думки не дослухалися. Він зазначив у спогадах: «Быстрое продвижение войск нашего левого крыла на киевском направлении заставило противника поспешно отводить свои дивизии, действовавшие против Воронежского фронта. Это, конечно, помогло соседу. И все-таки жаль, что нам не разрешили нанести удар во фланг и тыл вражеским войскам, используя нависающее положение частей 60-й армии. В этом случае мы смогли бы не только более эффективно помочь соседу, но и не дали бы противнику отвести войска за Днепр» [20].

«Командующий Центральным фронтом К. К. Рокоссовський пропонував наступати на Київ із тих плацдармів, які були захоплені його військами ще у вересні 1943 р. в районі с. Нові Петрівці, Лютежа, Вишгорода. Але Ватутін і Жуков переконали Сталіна, що наступ з Буcriна доцільніший, що спричинило великі втрати» [21], – зазначає доктор історичних наук Віктор Юхимович Король.

Г. К. Жуков у мемуарах «Спогади і роздуми» обмежився загальними фразами про визволення Києва та бої на Букринському плацдармі, без конкретики й аналізу, без визнання своєї помилки, навіть ні разу не згадав прізвища командуючого Центральним фронтом К. К. Рокоссовського. Показовою в цьому контексті є цитата: «Вначале предполагалось разгромить киевскую группировку и захватить Киев, нанося главный удар с букринского плацдарма. Затем от этого плана пришлось отказаться, так как противник стянул сюда крупные силы киевской группировки. Оставив это направление для вспомогательных действий, мы перенесли главный удар севернее Киева с лютежского плацдарма, поскольку там немецко-фашистские войска ослабили свой северный участок» [22].

У боротьбі за перемогу радянські війська діяли з величезним напруженням усіх своїх фізичних і моральних сил. Солдати більшості частин і з'єднань по кілька тижнів не виходили з боїв. Тили наступаючих військ відстали, залізниці були зруйновані ворогом, автотранспорту не вистачало. У багатьох частинах надзвичайно гостро відчувалася нестача боєприпасів, а іноді й продуктів харчування.

Смертельно втомлені, фізично ослаблені, змучені хронічним недосипанням, голодні й «вошиві» наші воїни підійшли до Дніпра. Та попри ці колосальні труднощі, всі – і солдати, і офіцери – горіли бажанням швидше перетнути Дніпро, вступити на його правий берег.

ФОРСУВАННЯ ДНІПРА. ПЕРШІ БОЇ НА БУКРИНСЬКОМУ ПЛАЦДАРМІ

21 вересня 1943 року 178 і 183 танкові бригади 40 армії визволили Переяслав. Цього ж дня передові частини 3 гвардійської танкової армії підійшли до Дніпра і розпочали його форсування в ніч з 21 на 22 вересня. Першим на правий берег у районі села Зарубинці висадився батальйон під командуванням гвардії капітана Г. Ш. Балаяна. Німців тут не було. Запеклі бої в районі села Зарубинці розгорнулися в другій половині дня 22 вересня.

Ось як про це згадує Герой Радянського Союзу Павло Антонович Горошек: «И тут загудело, загремело... Вражеская авиация эскадрилья за эскадрильей пикирует на село, переправу, наше расположение на высотах; бомбит. Истребители штурмуют нас по головам. Зарубинцы пылают. Мы залегли, спешно окапываемся. Весь батальон – без артиллерии, тылов, без воздушного прикрытия – на плацдарме. Дальнейшая переправа сил невозможна, прекратилась. Противник волна за волной налетает и бомбит. Пикирует даже на плывущие по воде предметы солдатского обмундирования, бревна или доски. Село разрушено. Самолеты врага не дают высунуться из окопов. Отогнать их некому. Наша авиация отстала и не может нам помочь. Лишь во второй половине дня стали появляться по паре наши истребители, и то, когда противник ушел на дозаправку, сделал свое черное дело. И так весь яркий день. Как мы молили, чтобы солнце закрыли сплошные облака!» [23].

За участь у боях зі створення Букринського плацдарму 32 воїнам із батальйону Г. Ш. Балаяна було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Тридцять два Герої в одному батальйоні!

Масове форсування Дніпра розпочалося о 9 годині ранку 23 вересня. У перші дні переправлялися через річку довелось на підручних засобах: човнах, плотах, бочках, автомобільних камерах, воротах, дверях, плащ-наметах, напханих сіном, соломною, сухим очеретом... Гітлерівці під час відступу знищили за собою всі мости і переправи. А також «все сожгли: дома, сараи, плетни, бочки...» [24]. Спорудили переправи радянські воїни тільки через кілька днів. Отже, раптовість – складову успіху форсування – було втрачено.

Незрозуміло, чому було вирішено форсувати Дніпро саме в районі Букрина і звідси наступати на Київ? Місцевість висока, крута, дуже погорбована, отже, незручна для дій танків.

З цього приводу начальник Оперативного відділу Генштабу Червоної Армії генерал армії Сергій Матвійович Штеменко зазначає: «Дуже велике значення для полководницьких задумів має місцевість. Тому перша турбота воєначальника чи командира – виявити, чи сприяє місцевість виконанню завдання, чи перешкоджає, що являють собою ці перешкоди і як їх можна подолати.

Всі дані про місцевість збере штаб, але полководець повинен, якщо так можна висловитися, мати відчуття місцевості і талант бачити за безліччю топографічних символів на карті живу природу, а не мертвий папір. Це значить, що, глянувши на карту, він має яскраво уявляти реальні гори, ліси, ріки, болота. Не кожному це дано, але багато хто таким талантом обдарований. Цим людям легко вивчати місцевість по карті, і вони одразу бачать її позитивні та негативні сторони» [25].

Цікаво як стратеги радянського війська оцінювали поблизу Букрина?

Побічну відповідь на це запитання дав командуючий 40 армією Кирило Семенович Москаленко: «Військам 40-ї і 3-ї гвардійської танкової армії належало форсувати Дніпро в районі букринського вигину. Обернений у наш бік, він уже з цієї причини був вигідний для нас у тактичному плані: ми могли артилерійським

вогнем з лівого берега з трьох боків прострілювати майже всю територію вигину і таким чином дещо полегшити первісні дії по захопленню плацдармів на правому березі» [26].

Гіпотетично – так, могли! Але ж артилерії не було на лівому березі – вона відстала [27].

Ще один кричущий факт. Німецьке командування було поінформоване про те, що радянські війська прагнуть просуватися на Київ, опираючись на Букринський плацдарм. Провитік секретної інформації Наші, знаючи про витік інформації, все ж уперто наступали саме звідси.

Про підслуховування наших переговорів противником та результати вжитих заходів Кирило Семенович Москаленко писав: «Повідомивши, що за даними штабу фронту, противник підслуховував наші переговори, М. Ф. Ватутін поставив вимогу вжити необхідних заходів у цьому напрямку, а також провести заходи по дезінформації ворога.

Як стверджує у своїх спогадах командуючий 40 армією К.С. Москаленко було вжито всіх необхідних заходів для усунення підслуховувань противником телефонних розмов. Що ж до головного – дезінформаційних дій, то вони проводилися у вузьких масштабах і не досягли своєї мети [28].

Щоб полегшити форсування Дніпра, передбачалося висадити на правий берег потужний повітряний десант – дві бригади.

Десантування проводилося в ніч на 24 вересня. Одна бригада була десантована повністю, друга – частково. При цьому через недостатню підготовку було допущено цілу серію фатальних помилок: десант розсіявся по дуже великому району, через втрату орієнтування частина десантників потрапила в розташування своїх військ, частина – у воду Дніпра, а інші опинилися поміж ворожими дивізіями. Десантники не виконали поставленого завдання. Й. В. Сталіна розлютила невдача з використанням в операції повітряно-десантних військ. У спеціальному наказі з цього приводу зазначалося: «Скидання масового десанту в нічний час свідчить про неграмотність організаторів цієї справи, бо, як свідчить досвід, скидання масового нічного десанту навіть на своїй території пов'язане з великими труднощами» [29].

Подолання Дніпра головними силами Радянської армії ускладнювалося. На світанку 24 вересня ворог зосередив проти ржищівського і букринського плацдармів кілька дивізій, у тому числі одну танкову.

«Старанно проаналізувавши обстановку, що склалася, ми, – пише **С. М. Штеменко**, – у Генеральному штабі зійшлися на тому, що наступ з Букринського плацдарму навряд чи може розраховувати на успіх. Раптовість була втрачена. Ворожий опір зріс. Місцевість тут зовсім незручна для дій танків – дуже яроста і сильно погорбована. На такій місцевості можна було добре сховати війська, але маневр їх був утруднений. Тут усі й зрозуміли, що не можна було обмежуватися одним варіантом форсування Дніпра, а слід було мати їх кілька.

25 вересня Г. К. Жуков теж доповів Й. В. Сталіну про труднощі наступу з Букринського плацдарму, про гостру нестачу боєприпасів і висловив думку про необхідність захоплення нового плацдарму. Його точка зору цілком збіглася з думкою Генштабу. Верховний Головнокомандуючий не став спростовувати наших доказів, але й не погодився з ними. Сталін сказав:

– Ще не пробували наступати по-справжньому, а вже відмовляєтесь. Треба здійснювати прорив з наявного плацдарму. Невідомо поки що, чи зможе фронт створити новий» [30].

І якщо генерали свої трагічні прорахунки усвідомили вже на третій день боїв на Букринському плацдармі, переконати Сталіна в помилковості вибору вони так і не змогли.

БОЇ ТРИВАЛИ ПОНАД МІСЯЦЬ

Рівень напруження на Букринському плацдармі передають спогади очевидців.

Віктор Володимирович Білодід: «...І настав ранок. Те, що ми побачили вранці, важко собі уявити!..

Я думаю, що це ранок на 24, може, на 25 вересня, трудно сказати. Перше, що ми побачили над Щучинкою, над Ходоровим, – рій літаків. Щучинку, Букринський плацдарм, де немає ніяких будівель, ніяких підвалів, атакувала авіація з інтенсивністю від тисячі шестисот до двох тисяч двохсот літако-вильотів за день протягом дванадцяти днів» [31].

Валентина Григорівна Бідна з Балико-Щучинки, як свідок, знайшла влучне порівняння німецького бомбардування: «Бої страшні – летять бомби на тебе, куди ж ти дінешся! У льоху так кидає, що б'єшся об стіни, мов язик у дзвоні...» [32].

Іван Йосипович Бідний: «29 вересня з рубежа села Козинці наша 27 армія почала форсувати Дніпро в районі сіл Григорівки, Зарубинець, Трахтемирова. Як тільки ми підійшли до Дніпра, подали команду: тягнути до води хто що може, все, що може триматися на воді: колоди, хмиз, діжки, каністри, дошки та інше. І закипів від розривів мін, бомб і снарядів наш сивий Дніпро. Хто форсував його, той пригадує, що суцільний грім стрясав все довкуч. Німці били з крутого правого берега з чого тільки могли. Високі фонтани здіймалися над річкою, а потім, як підрубані, падали важким холодним дощем на голови сміливців, багато з яких до правого берега Дніпра так і не дісталися» [33].

Микола Петрович Скалига: «Вся дніпрова гладь вкрита плотами і човнами. На них з лівого берега Дніпра пливуть бійці. По них фашисти ведуть шалений вогонь. Як смерч, піднімаються високо вгору стовпи води, вона кипить... Гинуть, тонуть воїни, але ті, хто залишаються живими, поспішають до правого берега. І досягнувши його, зразу ж кидаються в бій» [34].

Очевидець цього форсування, письменник-фронтовик **Віктор Петрович Астаф'єв** доповнює: «Двадцять п'ять тисяч входить у воду, а виходить на тому березі три тисячі, максимум п'ять» [35].

Холодні води Дніпра стали могилою для десятків тисяч радянських воїнів. Скільки ж насправді – ми, очевидно, так ніколи і не дізнаємося. У журналах архіву колишнього Міністерства Оборони СРСР з приводу цього навпроти прізвищ загиблих – лаконічний напис: «Тело утонуло в реке!!!»

Микола Васильович Ряковський пригадує: «На плоту я один залишився живий. А було півсотні чоловік» [36].

Іван Йосипович Бідний: «Ну а потім перекинули 3 танкову армію туди. Дуже багато танків було – на такий виступ танкову армію вперли туди... Танків було, як ото кіп раніше

на полі. І наших, і німецьких набитих було. Там розвернутися танком ніяк неможливо було. Ви щоб глянули на місцевість – у двадцять разів крутіша за нашу. Страшні кручі. Танки зіштовхувалися лобами, зривалися у провалля» [37].

Зі статті Тетяни Костянтинівни Барабаш: «Більше місяця, ні вдень, ні вночі не затихали кровопролитні бої в Григорівці. Рідили підрозділи нашої піхоти. З полків залишалися батальйони, з них – слабенькі роти. А з лівого берега переправлялося свіже, необстріляне, ненавчене поповнення. «Свіжі сили», часом у своїх старих піджаках, а іноді без зброї, з ходу вступали в бій. І часто перший бій був і останнім... Чи пам'ятаєте ви, мої дорогі побратими-однополчани, оте «Добути зброю в бою»? І добували – дуже дорогою ціною» [38].

Як відомо, після звільнення від гітлерівців Чернігівської, Сумської, Харківської, Полтавської, частини Київської та Черкаської областей районні військкомати мобілізували 300 тисяч чоловіків. Їх називали «чорносвітниками», бо були вони в домашньому і не найкращому одязі – свитках. Не обмундированих, не навчених військовій справі, з однією гвинтівкою зразка 1891 року на трьох погнали загороджувальні загони українських чоловіків у води Дніпра – під німецькі кулі.

Отак і воювали. Без форми і без зброї. Без підтримки авіації та артилерії. І не дуже тоді переймалися – загинула сотня чи тисяча чоловік.

Не обходилося на Букринському плацдармі і без курйозів. Один із них.

На третій день боїв на плацдармі старший лейтенант Чирва провів таку «операцію». У лісі сапери виявили близько двох десятків корів, яких залишили німці, поспішно відходячи за Дніпро.

– Що робити будемо? – запитав хтось із бійців старшого лейтенанта.

– Як що? – здивувався Чирва. – Там, на плацдармі, хлопцям важко доводиться. Потрібно їх підгодувати м'ясом. – І, посміхаючись, наказав: – Заганяй корів у річку і поясни, щоб на той берег плвли. А якщо не зрозуміють – супроводжувати будеш.

– Є! – весело вигукнув солдат і став заганяти стадо в річку.

У цей час розривом важкого снаряда повернуло пліт, що тільки відплив від берега. Солдати, які переправлялися на ньому, попадали у воду. Чирва з хвилину спостерігав за бійцями, які борсалися у воді, і раптом закричав:

– Хапайтеся за коров'ячі хвости! За роги! Не хвилюйтеся, вони плавати вміють...

І дійсно – через Дніпро поплив незвичайний десант: ухопивши корів за хвости і роги, бійці швидко наближались до правого берега. Сапери, які спостерігали за цією картиною, качалися від сміху. Якийсь гострослов тут же охрестив цю переправу «коров'ячим десантом Чирви», і потім в усій 40 армії солдати з посмішкою довго згадували «десант» інженера. Винахідливість Чирви врятувала тоді життя десяткам бійців, а батальйони, які воювали на плацдармі, були забезпечені калорійними харчами [39].

«Часто происходило повреждение связи между наблюдательным пунктом и батареей. И вот уже под вечер на батарею прибежал майор со штаба пехотного полка и начал кричать: «Почему прекратили огонь?!». У майора в руке – пистолет. Он был вне себя от ярости: «Люди гибнут! 13-ю атаку отбивают! Давайте огонь!!!». Вскоре связь наладили, и мы начали стрелять», – ділиться спогадами **Тимофій Петрович Вялков** [40].

«Відчайдушно захищали плацдарм бійці, – згадує жителька с. Григорівки **Катерина Дмитрівна Зубенко**. – Село іноді переходило з рук у руки на день по 4 рази. Ворог горів бажанням будь-якою ціною скинути наші з'єднання в Дніпро, вступаючи навіть у рукопашні бої. В одному з таких боїв наш лейтенант з моста, що висів посеред села над урвищем, скинув вісім фашистів» [41].

Німецько-фашистське командування мобілізувало всі свої резерви, щоб скинути радянські війська з плацдарму. Всім гітлерівським солдатам і офіцерам було обіцяно нагороди та відпустки у випадку ліквідації плацдарму на правому березі. Позаду фашистських військ розташувалися есесівські частини, які підганяли солдатів в атаку і розстрілювали тих, хто відступав [42].

У тилу радянських військ виставлено загороджувальні загони. Зі спогадів **М. В. Первова**: «Вночі німці були вибиті з висоти.

Цілий день ми укріплювали цю висоту. Через добу ми передали її загороджувальному загону, а полк перейшов до оборони правіше. А через добу цю ж висоту німці знову спалили і зайняли» [43].

Наші бійці з великими труднощами утримували Букринський плацдарм. Очевидці згадували, що в дні боїв зі струмка не можна було напиться: текла суцільна кров. Червоним був і Дніпро.

Ось що згадує **Мансур Гізатулович Абдулін**: «Я плыл с просаленным вещмешком, набитым мякиной (полова – авт.). Ума не приложу, как уцелел в месиве из воды, соломы, бревен и человеческих тел. Оказывался то поднятым в воздух, то подобно глушеной рыбе – в воде.

С огромными потерями наш корпус все же высадили на низком песчаном острове. И он оказался для нас ловушкой. Немцы с крутого берега расстреливали нас, как муравьев. Рассеется дым – снова стреляют. Автоматы у нас заклинило, гранаты не действовали, еды нет, укрыться негде и не на чем двигаться дальше.

Никогда за все время, проведенное на войне, я не чувствовал себя таким беспомощным. Ослепшие от песка, оглохшие от взрывов, мы зарывались в вязкий и мокрый грунт – одни головы наружу. А после нового шквала огня глянешь – нет и голов» [44].

Кожний день, кожна година, кожна хвилина боїв на Букринському плацдармі народжувала героїв. Але героїзм одних не виправдовує головотяпства інших.

На землі, розкваслій од крові, ковзалися люди. А бій тривав без кінця-краю.

«І все-таки були хвилини, коли вже хотілося сказати: «Годі! От якби вбило – то слава Богу!» Вже просто не витримували нерви...», – ці слова належать Віктору Володимировичу Білодіду [45].

«А нас, мирних жителів, – згадує Катерина Дмитрівна Зубенко, – дуже турбувало те, що ці люди, молоді і старші, всю ніч не спали і цілий день не їли, і немає їм чого їсти, бо їхні кухні і машини з продуктами – там, за Дніпром, за стіною смертоносного вогню. Вирішили варити у хаті, в глибокому яру, де безпечніше. Одного бійця залишили виконувати обов'язки кухаря.

– За обідом відправимо з кожного взводу бійця, – кинув капітан і зник за дверима.

Ми допомагали кухареві. Закололи порося (чималеньке, звичайно), зварили в котлі суп з м'ясом, спекли в печі 18 великих запашних паляниць.

Але за весь день так і не взяв їжі жоден взвод. Становище було до краю напруженим. Ворог насідав, не давав навіть підняти голови. Бій не припинявся і вночі, а на світанку ворог прорвав-таки фронт і потіснив наших бійців.

Так і залишився стояти в котлі суп. На наметі лежали духмяні осиротілі 18 паляниць. Боляче вразило те, що за всю добу до їжі не доторкнувся навіть той, хто її готував» [46].

Микола Петрович Скалига: «Продукти не надходять. Голодуємо. Нас мучить спрага. Вода під боком, але до неї ні вдень, ні вночі підійти не можна: вся прибережна смуга безперервно обстрілюється противником» [47].

Микола Васильович Первов: «Ми продовжили готуватися до наступу. Це відчувалося з усього. Оглушені денними боями, ми оживали до ночі. Старшини привозили їжу, боєприпаси; торохтіли ззаду танки; лунали різні команди. Було чути, як німці грали на губних гармошках. Солдати йшли до Дніпра, щоб набрати води. Повсюди рили землю, ховали загиблих. На плацдармі накопичилося дуже багато техніки та людей.

І ось 12 жовтня почався штурм позиції супротивника. Він почався потужною артилерійською підготовкою. Била артилерія та «катюші» і з плацдарму, і з лівого берега Дніпра. Земля ходила, як під час землетрусу. Суцільний гул. На душі повеселішало. Так тривало біля години. Тепер я бачу, як наша артилерія «переорює» передній край фронтів. Ми задоволені: отримуйте, гади, за наші муки і страждання! Перша траншея німецької оборони була повністю зрівняна з землею. Живому в ній залишитися неможливо» [48].

Бої тривали понад місяць...

Багаторазові спроби наступу в жовтні (12-15 і 21-24) закінчилися безрезультатно. Причин невдачі багато. Це і особливості місцевості, і незначні розміри плацдарму (11 кілометрів по фронту і 6 кілометрів у глибину),

і недостатня кількість переправних засобів, і мала ефективність артвогню з лівого берега, і панування в повітрі ворога...

Нарешті пізньої ночі на 25 жовтня Й. В. Сталін підписав директиву, в якій зазначалося:

«1. Ставка Верховного Головнокомандування вказує, що невдача наступу на Букринському плацдармі сталася тому, що не були своєчасно враховані умови місцевості, які утруднювали тут наступальні дії військ, особливо танкової армії...

2. Ставка наказує провести перегрупування військ 1-го Українського фронту з метою посилення правого крила фронту, маючи найближчим завданням розгром київського угруповання противника і оволодіння Києвом» [49].

ПЕРЕГРУПУВАННЯ ВІЙСЬК І ВИЗВОЛЕННЯ КИЄВА З ЛЮТІЗЬКОГО ПЛАЦДАРМУ

Тепер головний удар по київському угрупованню фашистів вирішено було нанести з Лютізького плацдарму. Але, щоб це здійснити, треба в стислі строки і непомітно для гітлерівців перегрупувати війська. Перегрупування почалося 25 жовтня під керівництвом заступника командуючого фронтом А. А. Гречка.

«Получив директиву Ставки, штаб фронту начал усиленную подготовку операции. 25 октября были отданы распоряжения по перегруппировке войск на правое крыло фронта, уточнены маршруты и места переправ. Перегруппировке подлежали 3-я гвардейская танковая армия, 7-й артиллерийский корпус прорыва, 23-й стрелковый корпус, а также ряд инженерных, артиллерийских соединений и частей. Одновременно с севера на юг из 13-й армии передислоцировались две стрелковые дивизии, танковая бригада и артиллерийские части. Задача была сложной. Предстояло сначала в короткий срок скрытно переправить с Букринського плацдарма сотні танков и самоходно-артиллерийских установок, орудий, бронетранспортеров и автомобилей, потом совершить почти двухсоткилометровый марш вдоль фронта и, наконец, преодолеть Десну и снова переправиться через Днепр на Лютежский плацдарм» [50].

Ось як згадував про цю гігантську рокировку двічі Герой Радянського Союзу маршал бронетанкових військ **Павло Семенович Рибалко**:

«З метою прихованого відходу 3 гвардійської танкової армії з Букринського плацдарму і перекидання її в район зосередження були вжиті заходи ретельного маскування. На плацдармі були залишені командні пункти армії і декілька радіостанцій. Усі вони продовжували свою звичну роботу, дезінформуючи противника. Замість знятих із зайнятих позицій танків побудували макети з дерева і землі. На вогневих позиціях були зроблені макети гармат. Рух танків і автомашин дозволявся тільки в нічний час зі збереженням світломаскування. Суворе маскуванню проводилося і в районі нового зосередження. Нельотна погода в дні нашого перекидання сприяла збереженню в таємниці підготовки нового наступу. Вжитими заходами ми обманули противника, змусивши його авіацію протягом тижня бомбити наші залишені позиції» [51].

Щоб уявити, яким складним було це перегруповування, достатньо сказати, що в армії тоді налічувалося 400 танків і самохідно-артилерійських установок, 3 500 колісних машин з вантажем, 500 тракторів-тягачів і близько 800 гармат. І вся ця грандіозна армада переправилася по мосту і на понтонах з правого берега на лівий без єдиного сигналу, з погашеними фарами, і потягнулася вздовж лінії фронту, грузнучи в розмитому осінніми дощами ґрунті і вириваючись із трясовини тільки завдяки високій майстерності механіків-водіїв. І так майже 200 кілометрів уздовж Дніпра.

Погода стояла дощова. З одного боку, це було на руку нашим військам – авіація німців не могла вести розвідку, а тумани і дощі приглушували шум тисяч машин, що рухалися. Але з іншого – дощі розм'якшили дорожній ґрунт, війська пересувалися повільно, грузнучи в багні. Не можна було розпалити навіть маленького вогнища і висушити обмундирування – на правому березі був ворог. Але наші воїни витримали і це випробування на стійкість.

Наскільки вдалося ввести в оману противника, можна судити з того, що коли армія Рибалка уже зосередилася на Лютізькому плацдармі, гітлерівське командування відвело з-під Києва в район Кагарлика 7 танкову дивізію [52].

Шлях до Дніпра танкістам перегороджувала Десна – широка, з нерівним руслом і швидкою течією. Щоб подолати її, потрібні були важкі пороми або мости, будівництво яких затягнулося б на декілька днів. Вирішено було переправляти танки по дну річки. Глибина броду майже вдвічі перевищувала норму, встановлену для танків Т-34. Ще ніколи і ніде танкові війська не перетинали вброд таких водних перешкод. Танкісти-гвардійці ретельно готувалися до цієї небувалої переправи. Усі щілини, люки, жалюзі танка затулялися клоччям із солідолом або смолою і промасленими брезентовими килимками. Вихлопні труби подовжили промасленими брезентовими рукавами, що забезпечило вихід відпрацьованих газів. Для доступу повітря залишався відкритим люк башти, через який командир екіпажу міг вести спостереження і указувати маршрут механіку-водієві, який керував машиною наосліп. Брід був позначений двома рядами віх. Рух танків по цьому своєрідному підводному коридору здійснювався на першій передачі. Коли танк досягав середини річки, вода підходила до самого верху башти, бризки і хвилі часом лилися через люк. Вода пробивалася крізь клоччя, піднімалася до сидіння, потім вище, заливала людей. Проявивши мужність, витримку і стійкість, учасники переправи за 8 годин провели по дну Десни на західний берег річки понад 70 бойових машин. Тільки у трьох танків посеред річки заглохли двигуни, і машини довелося витягувати на буксирі.

Потім було форсування Дніпра, і наші війська опинилися на Лютізькому плацдармі. На Букринському плацдармі залишилися деякі частини 40 і 27 армій, приречені на смерть. «У ніч на 26 жовтня почалася прихована передислокація військ із Букринського плацдарму на Лютізький, північніше Києва. Наш полк у складі дивізії був виведений з плацдарму, при цьому весь рядовий склад ми пе-

редали частинам, які залишилися на плацдармі», – згадує **М. В. Первов** [53]. Вони надзвичайно гостро відчували нестачу боєприпасів і продуктів харчування. Це вони були обдурені командуванням, яке обіцяло підтримку вогнем. Це вони просили вогню. Пам'ятаєте фільм «Батальйони просять вогню» за однойменною повістю Юрія Бондарева? Але 1 листопада пішли в наступ, який гітлерівці сприйняли як головний і ввели в дію свої резерви: 3 дивізії (2 піхотні і 1 танкова СС «Рейх») [54].

3 листопада радянські війська розпочали наступ з Лютізького плацдарму. Тільки тепер командує групою армій «Південь» фельдмаршал Манштейн здогадався, що головний

удар буде здійснено саме з цього плацдарму, а не з Букринського. О 4 годині 6 листопада 1943 року Київ було визволено від німецько-фашистських загарбників.

Таким чином Букринський плацдарм зіграв важливу роль у створенні сприятливих умов для нового наступу. По-перше, бойові дії радянських військ у цьому районі відвернули основні сили київського угруповання противника; по-друге, ворог поніс на Букринському плацдармі великі втрати (до 55 тисяч солдатів і офіцерів), що значно ослабило його сили. Проте втрати на Букринському плацдармі радянських військ більші в кілька разів і обчислюються сотнями тисяч чоловік.

Джерела та література

1. Кравченко І. Є. Коралові краплі після дощу / І. Є. Кравченко – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1986. – С.70.
2. Там само. – С. 29-30.
3. Песков В. М. Шел солдат / В. М. Песков // Комсомол. правда. – 1990.– 28 апреля.
4. Лист Угланової Ії Вікторівни від 10 червня 1991 р./ Особистий архів автора
5. Спогади Скалиги Миколи Петровича від 3 березня 1983 року./ Особистий архів автора
6. История второй мировой войны 1939-1945 – М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1976. – Т. 7 – С. 200.
7. Рокоссовский К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский – М.: Воениздат, 1985. – С. 225–226.
8. Там само. – С. 225.
9. Там само. – С. 226.
10. История второй мировой войны 1939-1945 – М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1976. – Т. 7 – С. 254.
11. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. –Т. 2. – С. 321.
12. Рокоссовский К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский – М.: Воениздат, 1985. – С. 221.
13. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – Т. 2. – С. 322.
14. История второй мировой войны 1939-1945 – М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1976. – Т. 7 – С. 210.
15. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – Т. 2. – С. 322.
16. Там само. – С. 322.
17. История второй мировой войны 1939-1945 – М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1976. – Т. 7 – С. 218.
18. Штеменко С. М. Генеральный штаб у роки війни. /С. М. Штеменко – К.: Вид-во політ. літ. України, 1987. – С. 229.
19. Рокоссовский К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский – М.: Воениздат, 1985. – С.225.
20. Там само. – С. 228.
21. Король В. Ю. Історія України / В. Ю. Король. – К.: Вид. центр «Академія», 2005. – С. 388.
22. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления / Г. К. Жуков – М.: Издательство Агенства печати Новости, 1974. – Т. 2. – С. 202.
23. Спогади Героя Радянського Союзу Горошка Павла Антоновича. 17 листопада 1983 р. / Особистий архів автора
24. Мельников С.И. Маршал Рыбалко / С.И. Мельников. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1980. – С. 128.
25. Штеменко С. М. Генеральный штаб у роки війни. /С. М. Штеменко – К.: Вид-во політ. літ. України, 1987. – С. 861–862.
26. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі. 1943-1945. Спогади командарма / К. С. Москаленко. – К.: Вид-во політ. літ. України, 1984. – Кн. 2. – С. 132.

27. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – Т. 2. – С. 328.
28. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі. 1943-1945. Спогади командарма / К. С. Москаленко. – К.: Вид-во політ. літ. України, 1984. – Кн. 2. – С. 152.
29. Штеменко С. М. Генеральний штаб у роки війни. /С. М. Штеменко – К.: Вид-во політ. літ. України, 1987. – С. 230.
30. Там само. – 230.
31. Кравченко І. Є. Коралові краплі після дощу/ І. Є. Кравченко – К.:Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1986. – С.26.
32. Там само. – С. 27.
33. Там само. – С. 27.
34. Спогади Скалиги Миколи Петровича від 3 березня 1983 року./ Особистий архів автора
35. Король В. Ю. Історія України / В. Ю. Король. – К.: Вид. центр «Академія», 2005. – С. 388.
36. Киев чествовал ветеранов. Дай Бог им встретиться здесь не в последний раз // Киевские ведомости. – 1993. – 10 ноября.
37. Кравченко І. Є. Коралові краплі після дощу/ І. Є. Кравченко – К.:Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1986. – С.43.
38. Барабаш Т. К. Ой Дніпро, Дніпро... / Т.К. Барабаш // Комуністична праця. –1990. – 16 жовт.
39. Кузминов М. Я. О боях-пожарищах, о друзьях-товарищах.../ М. Я. Кузминов. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1983. – С. 122–123.
40. Лист Вялкова Тимофія Петровича від 2 квітня 1983 року. / Особистий архів автора.
41. Спогади Зубенко Катерини Дмитрівни. 15 квітня 1985 року. / Особистий архів автора.
42. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – Т. 2. – С. 340.
43. Спогади Первова Миколи Васильовича до 40-річчя форсування Дніпра і битви на Букринському плацдармі. 1983 р. / Особистий архів автора.
44. Песков В. М. Шел солдат / В. М. Песков // Комсомол. правда. – 1990.– 28 апреля.
45. Кравченко І. Є. Коралові краплі після дощу/ І. Є. Кравченко – К.:Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1986. – С. 31.
46. Спогади Зубенко Катерини Дмитрівни. 15 квітня 1985 року. / Особистий архів автора.
47. Спогади Скалиги Миколи Петровича від 3 березня 1983 року./ Особистий архів автора.
48. Спогади Первова Миколи Васильовича до 40-річчя форсування Дніпра і битви на Букринському плацдармі. 1983 р. / Особистий архів автора.
49. Штеменко С. М. Генеральний штаб у роки війни. /С. М. Штеменко – К.: Вид-во політ. літ. України, 1987. – С. 231.
50. История второй мировой войны 1939-1945 – М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1976. – Т. 7 – С. 255.
51. Курист Л. И. Атакуют танкисты / Л. И. Курист. – К.: Политиздат Украины, 1981. – С. 80–81.
52. Там само. – 81.
53. Спогади Первова Миколи Васильовича до 40-річчя форсування Дніпра і битви на Букринському плацдармі. 1983 р. / Особистий архів автора.
54. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – Т. 2. – С. 352.

Надежда Бойко

Букринская наступательная операция глазами очевидцев

Дана развернутая картина боев на Букринском плацдарме осенью 1943 года, дается им аналитически- критическая оценка. Исследование проводится на основе документальных материалов, свидетельств очевидцев и участников битвы.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Букринский плацдарм, Днепр, Киев.

Nadiya Boyko

Bukrinskaya Offensive Operation as Seen by Witnesses

The author of the article gives the complete picture of the fighting on the Bukrin beachhead autumn in 1943 and gives it's analytic-critical estimation Such investigation is advanced for the first time on reason of documentation, evidences of the eye-witnesses and participants of the battle.

Key words: Great World War, Bucrin bridgehead, Dnieper, Kyiv.